

УДК 377 : 159.923.2

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ

В. Лозовецька,

*доктор педагогічних наук, професор, головний науковий спів-
робітник лабораторії професійної орієнтації і виховання
Інституту професійно-технічної освіти НАПН України*

У статті висвітлено теоретичні і практичні аспекти професійного саморозвитку особистості в сучасних умовах, який передбачає опанування відповідними компетенціями, адекватне сприйняття соціально-економічних вимог і потреб, усвідомлене сприйняття цілей та мотивів професійної діяльності в оволодінні ринковими цінностями, проектуванні власної траєкторії професійного саморозвитку.

Ключові слова: особистість, професійний саморозвиток, професійна освіта, ринкові цінності, професійна діяльність.

Високий рівень вимог працедавців зумовлює необхідність постійного професійного зростання особистості в самостійному оволодінні додатковими знаннями і вміннями, готовності до ефективного розв'язання типових і нетипових завдань професійної діяльності на засадах творчої реалізації особистісного та професійного потенціалу.

Однак, як свідчать результати наших досліджень, на запитання до майбутніх фахівців сфери послуг: "Як ти оцінюєш рівень набутих знань у майбутній роботі за професією?" – тільки 10% опитаних відповіли, що володіють конкретними функціональними знаннями, 28% – загальними професійними знаннями, а 62% – вказали, що володіють тільки фрагментарними професійними знаннями. На запитання: "Як ти оцінюєш свою готовність до розв'язання реальних професійних завдань на конкретному місці праці?" – 9% відповіли, що здатні до самостійної професійної діяльності, 35% – мають пересторогу, а 56% – взагалі не готові до самостійної професійної праці.

Все це підтверджує доцільність і актуальність вивчення концептуальних засад професійного саморозвитку особистості щодо її ефективної самореалізації в сучасних умовах діяльності.

Не викликає сумніву те, що сучасна професійна освіта має орієнтуватися на особистісно-орієнтовану парадигму навчання. Причому, системоутворюючим чинником особистісно-орієнтованої професійної підготовки має бути професійний саморозвиток сучасної особистості з урахуванням набутого досвіду, особистісних якостей, специфіки професійного навчання та конкретного навчального середовища.

Б.Г. Ананьєв стверджував про необхідність науки, яка б досліджувала людину, її розвиток та становлення на засадах вивчення особистісних, психофізіологічних характеристик фізично і психічно зрілої дорослої людини, з'ясування об'єктивних і суб'єктивних чинників становлення особистості [1, с. 112–139].

Запропонована Є.О. Климовим модель професійного самовизначення сучасної особистості передбачає:

- 1) розуміння та сприйняття сучасних соціально-економічних потреб суспільства;
- 2) чітке визначення цілей та етапів щодо подальшої професійної праці;
- 3) орієнтування в складних професійних ситуаціях, виборі професії;
- 4) можливі резервні форми і підходи щодо подальшої професійної діяльності [7, с. 137–148].

На думку Є.О. Климова, розвиток особистості як суб'єкта професійної діяльності йде по шляху покрокового подолання і навіть навмисного створення нею певних ускладнень, які реально долаються. Причому, у зв'язку з винятковою складністю і зумовленістю будь-яких ситуацій в суспільстві, в світі праці, наявністю професій з високим рівнем невизначеності можливих результатів в нестандартних ситуаціях, принципово неможливо заздалегідь передбачити весь професійний життєвий шлях людини [7, с. 235–247].

Е.Ф. Зеєр, в свою чергу, виділяє такі основні детермінанти професійних деструкцій [5, с. 67–79]:

а) об'єктивні, пов'язані з соціально-професійним середовищем (соціально-економічна ситуація, імідж і характер професії, професійне середовище);

б) суб'єктивні, зумовлені особливостями особистості і характером професійних взаємовідносин;

в) об'єктивно-суб'єктивні, зумовлені системою і організацією професійного процесу, якістю управління, професіоналізмом керівників.

Вчений вважає, що конкретними психологічними детермінантами є:

– неусвідомлені і усвідомлені невдалі мотиви вибору (відповідні реальності або реальності, що мають негативний напрямок);

– деструкції очікування на стадії входження в самостійне професійне життя;

– стереотипи професійної поведінки (з однієї сторони, вони надають роботі стабільності, але з іншої – заважають адекватно діяти в нестандартних ситуаціях);

– різні форми психологічного захисту (заперечення, ідентифікація, відчуження, проєкція, раціоналізація);

– емоційна напруга, що супроводжується негативним емоційним станом; зниження рівня професійної активності на стадії професіоналізації протягом професійного становлення;

– зниження рівня інтелекту із збільшенням стажу роботи; індивідуальна "межа" розвитку працівника (залежить від початкового рівня освіти, від психологічної насиченості праці);

– незадоволення характером професійної діяльності, професією в цілому);

– старіння працівника (соціально-психологічне, морально-етичне, професійне).

Г.О. Балл звертає увагу на те, що протягом життя можливі переходи від однієї провідної сфери до іншої. І щоб при цьому уникнути надмірних психологічних труднощів, слід прагнути до гармонійного розвитку особистості. Шляхом до цього є забезпечення сутнісного взаємозв'язку і взаємодії між репрезентаціями різних сторін буття у досвіді особистості. На думку вченого [4, с. 21–36], в житті реалізуються різні варіанти успішного самовизначення і самотворення особистості. Людина може найбільшою мірою проявляти творчість, виражати свою особистість, справляти позитивний вплив на інших людей, на суспільне життя, діючи у різних сферах, у тому числі:

– у сфері професійної праці, причому, це стосується як професій, сам зміст яких вимагає творчості, так і таких, яким надає творчого характеру працівник, що має відповідні якості;

– у сфері громадської діяльності та різноманітних захоплень.

Варто зазначити, що сучасна професійна діяльність має інтегрований характер і потребує оперативного застосування знань і вмінь з різних галузей наук, самостійного опанування додатковими кваліфікаціями й компетенціями у виконанні конкретних професійних дій і завдань.

Метою цієї статті є висвітлення даних (концептуальних засад) професійного саморозвитку сучасної особистості, що є ефективним за наявності особистісних інтегральних характеристик з такими складовими: соціально-економічна спрямованість професійного саморозвитку, компетентність, особистісні та професійно-значущі якості особистості, що формуються на засадах:

– адекватного сприйняття сучасних соціально-економічних вимог та потреб;

– творчої реалізації особистісного і професійного потенціалу;

– розвитку особистісних і професійних якостей в контексті ринкових реалій щодо вибору професії і здійснення професійної діяльності;

– формування професійних знань і умінь щодо прогностичного бачення резуль-

татів праці у забезпеченні конкурентоспроможності продукту діяльності;

- розвитку значущості особистісного внеску у досягнення загальних цілей підприємства або фірми;

- забезпечення готовності до розв'язання типових і нетипових професійних проблем і ситуацій;

- системного удосконалення особистісних кваліфікацій і компетенцій;

- постійного професійного саморозвитку і самовдосконалення щодо зміни поля професійної діяльності, опанування додатковими знаннями і вміннями.

Аналізуючи сучасні соціально-економічні зміни у суспільстві, можна стверджувати про необхідність внесення певних змін у визначення системи професійних цінностей особистості, перш за все, цінностей щодо здійснення праці в ринковому середовищі, вибору поля професійної діяльності. Необхідність виживання людини в нових умовах примушує її інколи навіть відмовлятися від свого покликання і вибрати таку професію, оволодіння якою забезпечить більш високі матеріальні можливості. Інакше кажучи, існує сильна мотивація до оволодіння "прибутковою" професією, але, як правило, для цього особистість не завжди володіє потрібними особистісними якостями. Існує також протиріччя між мотивацією вибору професії, особистісною професійною підготовкою та її відповідністю сучасним вимогам і потребам працедавців. Найбільш узагальненою формою ставлення людини до професії є професійна спрямованість, яка характеризується як інтерес до професії і схильність займатися тією чи іншою професією. Слід враховувати, що в сьогоденних умовах праці відбувається системне оновлення професій, а тому особистість має бути готова до перекваліфікації, перепідготовки та оновлення своїх професійних знань і умінь. Професійна підготовка в даний час стає безперервним процесом, поступово перетворюючись у процес безперервної освіти та професійного саморозвитку особистості. Причому, суттєву роль у професійному саморозвитку особистості, особливо на початкових етапах, відіграє процес вибору професії як чинника самореалізації особистості в сучасних умовах праці. Невдалий вибір професії може призвес-

ти до падіння інтересу, появи почуття тривоги, виникнення деякої невпевненості у можливості подальшої праці за фахом, яка могла б стати сенсом життя у професійному саморозвитку особистості. Ми вже зазначали, що ті чи інші проблеми і кризи в професійному становленні та розвитку особистості можуть виникати не тільки при переході від однієї стадії до іншої, але і всередині окремих стадій. Наприклад, у зв'язку з проблемою готовності особистості до професійної кар'єри в умовах ринкового середовища, системної перепідготовки та оновлення своїх професійних знань і умінь, опанування додатковими компетенціями, безперервного продовження фахового вдосконалення і професійного розвитку.

Отже, для особистості сучасні соціально-економічні зміни, нова ситуація, в якій вона опинилася, зумовили руйнування цілісного образу самого себе, розгубленість, страх і невпевненість щодо професійної діяльності в нових умовах праці. Протистояти цим проявам можуть: професійна гнучкість, активізація особистісного і професійного самовизначення, переоцінка свого професійного минулого і майбутнього, пошук нових критеріїв або граней власного професіоналізму.

Ми вважаємо, що професійне становлення особистості у певній галузі діяльності можливе лише при наявності відповідного мотиваційно-ціннісного відношення до власного професійного саморозвитку, професійної спрямованості у забезпеченні конкурентоспроможності продукту праці, системному удосконаленні рівня професійної підготовки. Причому, важливим у професійному саморозвитку сучасної особистості є її активність і самостійність у здійсненні професійної діяльності.

К.О. Абульханова-Славська звертає увагу на те, що центральним стрижнем професійного саморозвитку особистості є її власна активність. Автор вважає, що професійне самовизначення є усвідомленням особистісної позиції, що формується в системі міжлюдських відносин. При цьому вчена наголошує, що від того, як склалася система відносин особистості з колективом, суттєвим чином залежить і її самовизначення в тій чи іншій галузі діяльності [3, с. 39–55].

О.М. Леонтьєв, розглядаючи професійну діяльність особистості як систему, що включена в систему стосунків суспільства, акцентує увагу на тому, що активність діяльності зумовлена потребами і мотиваціями людини. Слід зазначити, що події, усвідомлені людиною як такі, "що мають значення для мене", стають головним мотивом її діяльності. З появою особистісно-сенсового ставлення, у людини змінюється ступінь активності, підвищується або знижується зацікавленість, формується або слабне готовність до дій [8, с. 76–84].

Все це ще раз підкреслює, наскільки важливою є проблема професійного саморозвитку особистості на засадах системного професійного зростання та самовдосконалення. Причому, професійна самореалізація є можливою за умов надання особистості психолого-педагогічної підтримки в її адаптації до нових умов діяльності.

Аналізуючи вищевказане, можна стверджувати, що професійний саморозвиток сучасної особистості потребує відповідної психолого-педагогічної допомоги, яка, в свою чергу, передбачає корекцію особистісних та професійних якостей особистості в контексті вимог і потреб сучасного ринку праці. Причому, надаючи допомогу і підтримку особистості у виборі власної траєкторії професійного розвитку, не варто нав'язувати їй свою думку, слід тільки надати допомогу у визначенні орієнтирів. Суттєвим у цьому є здатність особистості змінювати ставлення до професійної діяльності, готовність до зміни професії, оволодіння додатковими професіями та додатковими виробничими функціями і компетенціями.

На нашу думку, психолого-педагогічний супровід професійного саморозвитку особистості можна розглядати як цілісний процес формування, розвитку і корекції професійного становлення особистості, що, в свою чергу, передбачає корекцію особистісних та професійних якостей в контексті сучасних соціально-економічних вимог і потреб.

Можна виділити такі концептуальні положення психолого-педагогічного супроводу професійного саморозвитку сучасної особистості:

1) наявність соціально-економічних умов, що сприяють професійній самореалізації особистості;

2) психолого-педагогічне забезпечення професійного становлення особистості;

3) визнання права особистості на самостійний вибір способів реалізації власної траєкторії професійного саморозвитку;

4) здатність до усвідомлення особистістю відповідальності за якість власного професійного становлення і реалізацію особистісного та професійного потенціалу;

5) гармонізація внутрішнього психічного розвитку особистості і зовнішніх умов професійної діяльності.

Функції психолого-педагогічного супроводу професійного саморозвитку особистості:

- інформаційно-аналітичний супровід окремих етапів професійного становлення;

- проектування і самопроектування шляхів, окремих етапів професійного становлення;

- психолого-педагогічна підтримка особистості в подоланні труднощів щодо зміни поля професійної діяльності;

- професійна реабілітація особистості у випадках тривалої перерви у професійній діяльності;

- забезпечення соціально-професійного самозбереження, профілактика розвитку професійних деформацій, надання допомоги у подоланні проблемних ситуацій;

- корекція особистісних і професійних характеристик.

Враховуючи суб'єктність і суб'єктивність як важливі характеристики професійного становлення, наведемо перелік основних напрямів психологічного супроводу цього процесу:

- вивчення умов і чинників, що впливають на продуктивність праці і емоційно-психологічний стан персоналу;

- ефективне відтворення і збереження професійно підготовленого персоналу підприємств і організацій;

- проектування професіограм, що відображають динаміку професійного становлення особистості і альтернативні варіанти професійного розвитку;

- формування операційної структури майбутньої діяльності, а також цілеспрямована підготовка до стійкої і безпечної реалізації

професійної кар'єри (включаючи професійну міграцію, соціальну адаптацію, реорієнтацію, професійне самозбереження і комфортне життя після завершення кар'єри);

- формування і розвиток акмеологічної культури, потреби в самореалізації і здатності до оптимальної діяльності, професійної і особистісної компетенції та комунікації;
- забезпечення комфортних умов професійної діяльності та умов відновлення професійного потенціалу особистості;
- сприяння у вирішенні проблем професійного становлення особистості.

Реалізація функцій психологічного супроводу можлива при використанні особистісно-орієнтованих технологій професійного саморозвитку особистості, а саме:

- розвиваючої діагностики;
- тренінгів особистісного і професійного розвитку і саморозвитку;
- моніторингу соціально-професійного розвитку;
- технологій формування професійної компетентності;
- психолого-педагогічного консультування з проблем професійного саморозвитку особистості;
- проектування альтернативних шляхів професійного саморозвитку особистості;
- тренінгів щодо формування сучасних особистісних і професійних компетенцій;
- ретроспекції професійного життя;
- тренінгів самоврядування, саморегуляції емоційно-вольової сфери і самовідновлення особистості.

Одне з головних завдань психологічно-педагогічного супроводу професійного саморозвитку особистості є не тільки своєчасна допомога і підтримка її в опануванні певним видом професійної діяльності, але й підготовка до самостійного долавання особистісних і професійних труднощів, відповідального ставлення до власної професійної кар'єри. Необхідність розв'язання цих завдань обумовлена соціально-економічною нестабільністю, багаточисельними змінами в індивідуальному і професійному житті кожної людини, індивідуально-психологічними особливостями, а також випадковими обставинами й ірраціональними тенденціями життєдіяльності. Відповідний психологічно-педагогічний супровід професійного само-

розвитку особистості припускає створення орієнтаційного поля професійної діяльності, зміцнення професійного "Я", його відповідності сучасним вимогам і потребам, підтримку адекватної самооцінки, оперативну допомогу й підтримку в саморегуляції життєдіяльності, освоєнні технологій професійного самозбереження. Результатом психолого-педагогічного супроводу професійного саморозвитку особистості є реалізація її особистісного і професійного потенціалу, забезпечення професійного самозбереження і самореалізації в сучасних умовах праці.

Отже, психологічно-педагогічний супровід професійного саморозвитку особистості – це, свого роду, технологія, заснована на єдності чотирьох функцій: діагностики природи проблеми, аналізу досвіду щодо вирішення проблеми, узагальнення інформації на етапі прийняття рішення і проектування стратегії розв'язання проблеми, первинної допомоги на етапі реалізації стратегії розв'язання конкретної проблеми.

Важливим є надання допомоги особистості в усвідомленні сучасних професійних реалій щодо професійної діяльності в реальних умовах праці за умови відповідності особистісних та професійних здібностей і можливостей вимогам певного виду професій.

На нашу думку, ключову роль у професійному саморозвитку особистості в умовах ринкового середовища відіграє викладач спеціальних дисциплін, саме його компетентність є визначальним чинником професійного самовизначення, самореалізації особистості, її адекватного сприйняття соціально-економічних вимог і потреб, цілей та мотивів професійної діяльності щодо оволодіння ринковими цінностями, проектування власної траєкторії професійного саморозвитку.

Аналізуючи вищевказане, ми дійшли висновку, що філософською складовою професійного саморозвитку особистості в сучасних умовах праці має бути концепція вільного вибору траєкторії професійного саморозвитку. Початковим положенням для формування теоретичних основ відповідного психологічного супроводу має бути особистісно-орієнтований та компетентісно-діяльнісний підходи, які передбачають професійний саморозвиток особистості на засадах самостійного вибору певної професії

із подальшим професійним становленням та системним професійним зростанням в опануванні додатковими кваліфікаціями і компетенціями. Природно, кожна ситуація вибору рішень щодо професійного саморозвитку особистості породжує множинність варіантів, опосередкованих соціально-економічними умовами. Супровід може трактуватися як допомога суб'єктові у формуванні орієнтаційного поля професійного розвитку, відповідальність за дії в якому несе сама особистість. Найважливішим положенням даного підходу виступає пріоритет опори на внутрішній потенціал суб'єкта, на його право самостійно здійснювати вибір і нести відповідальність за подальші результати власного професійного саморозвитку. Для здійснення права вільного вибору різних альтернатив професійного саморозвитку особистість потребує допомоги у зрозумінні сутності проблемної ситуації щодо визначення шляхів професійного саморозвитку в умовах ринкового середовища, проектування відповідної стратегії поведінки, використання власного творчого потенціалу у досягненні професійного успіху в тій чи іншій галузі діяльності.

Як зазначають В.І. Загв'язинський та Р. Атаханова, формування творчого потенціалу особистості має здійснюватися в умовах пошуково-дослідницької діяльності. Причому, найбільш ефективною формою є комплексна дослідницька робота, що поєднує психологічний, соціально-педагогічний, технологічний та управлінські аспекти, котрі інтегруються і проявляються у вигляді педагогічних або організаційно-педагогічних висновків, моделей і рекомендацій. Індивідуальне дослідження проводиться одним дослідником, і його організація являє собою самоорганізацію діяльності. Логіка дослідження фіксується в основних навчальних матеріалах, що визначають зміст, направленість і методику пошуку в концепції і в дослідницькому проєкті. Така форма навчальної роботи потребує відповідного інтелектуального потенціалу особистості [6, с. 32–48].

Результати наших досліджень свідчать [10, с. 289–298], що глобалізація, технологізація сучасної професійної діяльності зумовлюють потребу комплексного застосування професійних знань і умінь, готовність особистості до креативної діяльності. Причому, застосування дослідницьких методів професійного навчання є ефективним чинником адаптації

особистості до нових умов праці та професійного саморозвитку, її готовності до креативної діяльності в нових умовах праці на засадах:

- діагностики та аналізу сучасного ринку сфери послуг і туризму;
- моніторингу ринку праці;
- оновлення змісту, форм та методів навчання з урахуванням складових професійної компетентності, формуванням нових освітніх цілей і мотивів на засадах дослідницького пошуку.

Таким чином, аналізуючи вищезазначене, можна зробити **висновок**, що професійний саморозвиток особистості можна розглядати як складний соціально-психологічний феномен, що зумовлює появу життєво-важливих проблем і ситуацій, розв'язання яких потребує відповідної психолого-педагогічної підтримки у формуванні професійних ринкових цінностей щодо ефективної адаптації особистості до нових умов діяльності. Важливим є визначення дослідницьких форм навчально-пізнавальної діяльності, обґрунтування мотиваційних чинників, організації та проектування відповідних психолого-педагогічних умов навчального процесу, формування в особистості сучасного типу професійного мислення, спрямованого на творче розв'язання типових і нетипових завдань щодо забезпечення конкурентоспроможності продукту праці. Особливості професійної діяльності в умовах ринкового середовища зумовлюють нові цілі і мотиви, необхідність перебудови структурних елементів професійного саморозвитку особистості із застосуванням компетентісно-діяльнісного підходу, формуванням відповідного рівня компетентності фахівця з дотриманням принципів системності і свідомості. Новий етап модернізації професійної освіти щодо професійного саморозвитку сучасної особистості потребує оновлення її цілей та потреб з обов'язковим осучасненням змісту, форм та методів навчання, організацією відповідної навчально-виховної діяльності щодо розвитку активності і креативності особистості у виконанні реальних професійних завдань.

Все це дає можливість сформулювати такі концептуальні засади професійного саморозвитку сучасної особистості:

1) особистісний і професійний саморозвиток особистості має здійснюватися з урахуванням результатів системного моніторингу ринку праці;

2) професійний саморозвиток особистості потребує відповідної психолого-педагогічної підтримки щодо корекції її особистісних і професійних характеристик у контексті сучасних соціально-економічних змін;

3) професійна освіта на всіх етапах професійного саморозвитку особистості має моделювати реальні умови професійної діяльності;

4) вибір форм та методів професійного навчання має орієнтуватися на особистість, її здатність до творчої реалізації індивідуальної траєкторії професійного саморозвитку.

Література

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л., 1968. – 236 с.
2. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. – М.: Мысль, 1980. – 198 с.
3. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. М.: Мысль, 1991. – 299 с.
4. Балл Г.О. Психолого-педагогические основы гуманизации образования // Освіта і управління. – 1997. – №2. – С. 21–36.
5. Зеер Е.Ф. Психология профессионального образования. – М.: Флинта, 2003. – 125 с.
6. Загвязинский В.И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования: учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр "Академия", 2003. – 208 с.
7. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Ростов-на-Дону.: Изд-во "Феникс", 1996. – 512 с.
8. Леонтьев А.Н. Безработица: социально-философский аспект исследований. Волгоград. 1996. – 135 с.
9. Митина Л.М. Психология труда и профессиональное развитие учителя. – Москва, Изд-во: Академия, 2004. – 320 с.
10. Walentyna Łozowiecka. Podstawy metodyczne przygotowania zawodowego młodzieży do realnych warunków pracy w kontekście jej gotowości do kreatywnych działań. Pedagogika pracy w perspektywie dyskursu o przyszłości. Pod. red. Ryszarda Gerlacha. Bydgoszcz, 2010. – s. 289–298.

В. Лозовецкая

Концептуальные основы профессионального саморазвития современной личности

В статье отражены теоретические и практические аспекты профессионального саморазвития современной личности. Акцентируется внимание на том, что профессиональное саморазвитие современной личности предусматривает овладение современными компетенциями, адекватное восприятие социально-экономических требований и потребностей, осознанное восприятие целей и мотивов профессиональной деятельности в овладении рыночными ценностями, проектировании собственной траектории профессионального саморазвития.

Ключевые слова: личность, профессиональное саморазвитие, профессиональное образование, рыночные ценности, профессиональная деятельность.

V. Lozovetska

Conceptual bases of a professional self-development of a modern personality

The theoretical and practical aspects of a professional self-development of a modern personality are reflected in the article. Attention is accented on the fact that professional self-development of a modern personality foresees acquiring modern competencies, adequate perception of socio-economic requirements and necessities, deliberate perception of aims and reasons for professional activity in acquiring market values, planning of one's own course in professional self-development.

Key words: personality, professional self-development, vocational education, market values, professional activity.